

TA'LIM JARAYONIDA MUAMMOLI VAZIYATLARNI YARATISH VA TAHLIL
QILISH

Rabbonayeva Dildora Tolipovna

*Samarqand viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga o'rgatish milliy markazi katta
o'qituvchisi*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada dars jarayonida oqitishning muammoli usullarini samarali qo'llash haqida fikr bildirilgan bo'lib, o'qituvchilarga ta'lim jarayonida muammoli vaziyatlarni yaratish va tahlil qilish usullarini qo'llash amaliy jihatdan ko'rsatib berilgan.*

Kalit so'zlar: *O'quvchi, o'qituvchi, muammoli ta'lim, vaziyat, usullar, yechim, mustaqil, ijodiy, bilim, fikr.*

O'quvchining mustaqil, ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish ta'limning asosiy sifat ko'rsatkichlaridan biri hisoblanadi. Mustaqil, ijodiy fikrlash qobiliyatiga ega bo'lgan shaxsgina o'ziga ham, jamiyatga ham foydasi tegadigan, o'z muammolarini o'zi hal qilish qobiliyatiga ega bo'ladi.

Ayni vaqtda ta'lim-tarbiya samaradorligi tobora rivojlanib borishi bilan umumta'lim maktablarida o'quv jarayonini tashkil etish, ta'limning turli shakl, metod va vositalarini qo'llash masalalarining ahamiyati ham ortib bormoqda. Chunki bugungi kun o'quvchisi axborotlarni egallashning turli manbalaridan foydalana olish qobiliyatiga egadir.

Shuning uchun o'quvchilarning mustaqil fikrlashini, o'z ustida ishlash ko'nikmalarini shakllantirishga qaratilgan muammoli vaziyatlardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Muammoli vaziyatlardan ta'lim jarayonida foydalanish o'quvchilarda quyidagi zarur sifatlarni shakllantirishga xizmat qiladi:

- sodir bo'ladigan muammoli vaziyatlarga nisbatan ijodiy munosabat bildira olish;
- vaziyatlarni hal etishda unga ta'sir etuvchi omillarning mavjudligi va ularning ta'sirini e'tiborga olish;
- qabul qilingan qaror uchun mas'ullik hissi;
- muammoni hal qilishning muqobil yechimlarni ko'rib chiqish;
- eng maqbul qarorlarni qabul qilish va boshqalar.

Bundan tashqari, ta'lim jarayonida qo'llaniladigan muammoli vaziyatlar hodisalarning murakkab olamiga yanada teran nazar tashlashga yordam beradi, ulardagi muhim aloqadorlik va munosabatlar tizimini aniqlab, vaqt nihoyatda tig'iz bo'lgan vaziyatlarda asosli qarorlar qabul qilishga, yuksak darajadagi pedagogik tafakkur fazilatlarini egallab olishga o'rgatadi hamda o'quvchilarning shu vaziyatni anglashiga e'tibor qaratiladi.

Kasbiy pedagogik faoliyatning o'ziga xos xususiyati va murakkabligi hamda shundaki, o'qituvchining o'quvchi shaxsiga yo'naltirilgan har qanday ta'siri, o'quvchi ongida o'ziga xos o'zgarish yasaydi, uning xatti-harakati, muloqoti hamda faoliyati xarakterida aks etadi. Holbuki, o'qituvchi butun pedagogik jarayonning metodikasini o'zlashtirib olgandagina, u o'quvchi shaxsida sodir bo'ladigan ichki o'zgarishlarni oldindan ko'ra oladi.

O'qituvchi amaliyotida duch keladigan har bir muammoli vaziyat takrorlanmas, jarayonda ishtirok etayotgan har bir shaxs esa turli xil xarakter egasi hisoblanadi. Shu sababli har xil holat o'qituvchidan ijodiy yondashuvni talab etadi. Ta'lim jarayonida paydo bo'ladigan turli xil vaziyatlarning o'qituvchi tomonidan to'g'ri hal etilishi esa o'quvchilarda shaxsiy fazilatlarining shakllanishiga, ularning bilim va qobiliyatlarining rivojlanishiga olib keladi.

Ta'lim jarayonida muammoli vaziyatlar yaratishning didaktik maqsadlarini quyidagicha ko'rsatish mumkin:

- o'quvchi diqqatini masalaga, o'quv materialiga jalb qilish, unda bilish hissi va faoliyatning boshqa motivlarini uyg'otish;
- o'quvchi oldiga bilishga oid qiyinchilikni shunday qo'yish kerakki, bu qiyinchilikni yengish orqali fikrlash faoliyati faollashsin;
- bilimga oid masala, savol, topshiriqda asosiy muammoni aniqlashga yordam berish va vujudga kelgan muammo yechimini topish rejasini belgilash;
- o'quvchini faol izlanuvchan faoliyatga undash;
- ilgari o'zlashtirilgan bilimlar chegarasini aniqlashda o'quvchiga yordam berish va qiyin vaziyatdan chiqishning eng qulay yo'lini topish yo'l-yo'rig'ini ko'rsatish.

Quyidagi muammoli vaziyatlardan birini keltirib o'tmoqchimiz:

“Maxsus fan o'qituvchisi o'quvchilarga yangi dars mavzusining mazmunini tushuntirmoqda. Birdan u oxirgi qatorda o'tirgan o'quvchilardan ayrimlarining badiiy kitob o'qitayotganliklarini sezib qoldi, lekin darsni to'xtatib ularga tanbeh bermadi. Darsni davom ettiraverdi.”

Ushbu vaziyatda “Nima uchun o'qituvchi o'quvchilarning o'qishini to'xtamadi? Shu kabi vaziyatda o'qituvchi o'zini qanday tutganligini izohlang”, “Siz bu holatda qanday yo'l tutardingiz?” kabi savollar kelib chiqishi tabiiy. Bu kabi vaziyatlarda o'quvchi o'zini qanday tuta olish ko'nikmasini o'zlashtirib boradi.

Quyida ta'lim jarayonida uchraydigan muammoli vaziyatlar va ularning yechimlari ustida ishlash jarayonlaridan namunalar keltiramiz.

1-muammo

Ona tili darsida o'qituvchi o'quvchilarga: “O'rtog'ingdan ko'chirma!”, “O'zing yoz, birovlarning daftariga qarama!”, “Obbo, ko'chiradigan odamingni ham topibsanni-a!. Uning o'zi xatto ko'chirib olishni ham qoyillata olmaydi-yu!” singari zaharxanda so'zlar bilan bir necha bor qattiq tanbeh berdi.

Boshqa sinfda esa o'qituvchi darsiga yo'l-yo'lakay, albatta, ammo ta'sirli qilib: "Bolalar bir-biringizdan berkitmanglar, bu yaxshi emas, hech kim sizlardan ko'chirayotgani yo'q!", - dedi.

Savollar

1. Birinchi o'qituvchi o'quvchiga muloqotning qaysi turidan foydalanib murojaat qildi? Pedagogik talabni shunday tarzda qo'yish qanchalik to'g'ri?

2. Ikkinchi o'qituvchi tomonidan pedagogik muloqot jarayoniga qo'yilgan talab buzilmoqda. O'qituvchining xatti-harakatini oqlash mumkinmi?

Ko'rsatmalar:

1. Topshiriq mohiyatini yetarlicha anglab oling.

2. Berilgan manbalarga tayangan holda muammoning yechimini topishga xizmat qiluvchi omillarni aniqlang.

3. Aniqlangan omillar orasidan muammoga barchasidan ko'proq dahldor bo'lgan omil (yoki ikkita omil)ni ajrating.

4. Ana shu omillar asosida yechimni asoslashga urining.

5. Yechimni bayon eting.

Topshiriqni yechish jarayoni:

1. Ishtirokchilar topshiriq mohiyatini u bilan ikki-uch marta tanishish orqali, sherigi (juftlikda), guruhdoshlari (kichik guruhlarda) yoki jamoadoshlari (jamoada) bilan muhokama qilgan holda etarlicha anglab oladi.

2. Ishtirokchi sherigi (juftlikda), guruhdoshlari (kichik guruhlarda) yoki jamoadoshlari (jamoada) bilan muhokama qilgan holda muammoning yechimini topishga xizmat qiluvchi omillarni aniqlaydi.

3. Ishtirokchi (juftlik, kichik guruh, jamoa) aniqlangan omillar orasidan muammoga barchasidan ko'proq dahldor bo'lgan omil (yoki ikkita omil)ni ajratib oladi.

4. Ishtirokchi (juftlik, kichik guruh, jamoa) yechimni ajratib olingan omil (ikkita omil) asosida bayon etadi.

5. Yechim individual, kichik guruhlar yoki jamoa ishtirokida muhokama qilinadi.

O'qituvchining yechimi

1. Birinchi o'qituvchi tomonidan garchi pedagogik talab qo'yilayotgan bo'lsa-da, biroq, bu talabning yuqoridagi kabi ifodalash mumkin emas. Aslida o'qituvchining yondashuvi yuksak ma'naviy muloqot turidan foydalangan holda murojaat qilishi lozim edi. Ammo muloqotning manipulyativ turidan ya'ni psixologik zarba berish va qo'pollik, qo'rslik bilan qo'yilgan pedagogik talab hech qanday tarbiyaviy ahamiyat kash etmaydi, aksincha, salbiy ta'sir ko'rsatadi. Qolaversa, o'qituvchining yondashuvi o'quvchilarda bir-birlariga nisbatan ishonchsizlik, bir-birini hurmat qilmaslik kabi sifatlar qaror topishiga zamin yaratib beradi.

2. Bir qaraganda ikkinchi o'qituvchi tomonidan pedagogik muloqot turi amalga oshirilmoqda bu esa o'quvchilarning shaxsiy sifatlarini to'g'ri va oqilona tashkil qilishiga putur etkazadi. Ammo, o'quvchilarga nisbatan xayrixohlik, samimiylik

o'quvchilarga aksincha ta'sir ko'rsatadi. O'qituvchining o'zlariga nisbatan xayrixohligini his etgan o'quvchilar pedagogik talabga zid ish qilmaslikka harakat qilishadi.

2-muammo

Boshlang'ich sinf o'qituvchisi sinfga kirib, xattaxtaga sana va mavzuni juda xunuk yozuvda, ya'ni husnixat qoidalarini buzib yozdi. Va hech nima bo'lmagandek darsni davom ettirdi. Sinfdan shivir-shivir boshlandi.

Topshiriq savollari:

O'qituvchining mavjud vaziyatdagi holatini shaxsan siz qanday baholaysiz?

Bu vaziyatda o'qituvchi qanday tarbiya metodini qo'lladi?

O'quvchilarga tavsiya etiladigan manbalar:

Tarbiya metodlari, tarbiya jarayonida ulardan foydalanishga oid adabiyotlar.

Topshiriq tahlili:

Bu vaziyatda o'qituvchi o'zining tarjribali va pedagogik nazokatga egaligini namoyon eta oldi. U bu yozuvni o'zining ustidan kulish vositasi deb emas, aksincha, tarbiya, ta'lim sifatida qildi. Natijada o'quvchilar o'qituvchining yozuvi bilan o'zlarining yozuvlarini taqqosladilar.

O'quvchilar uchun ko'rsatmalar:

Topshiriq mohiyatini yetarlicha anglab oling.

Muammoning samarali yechimini ifodalovchi tarbiya metodlari tizimini aniqlang.

Aniqlangan tarbiya metodlari tizimi orasidan muammoga ko'proq dahldor bo'lgan metod (yoki ikkita metod)ni ajrating.

Ajratib olingan metodlar asosida o'qituvchining voqeaga nisbatan munosabatini asoslashga uring.

Yechimni bayon eting.

Topshiriqni yechish jarayoni:

O'quvchi topshiriq mohiyatini o'rganib chiqishadi, sherigi (juftlikda), guruhdoshlari (kichik guruhlarda) yoki jamoadoshlari (jamoada) bilan muhokama qiladi. O'quvchi sherigi (juftlikda), guruhdoshlari (kichik guruhlarda) yoki jamoadoshlari (jamoada) bilan muhokama qilgan holda muammoning samarali echimi hisoblangan tarbiya metodlari tizimini aniqlaydi.

O'quvchi (juftlik, kichik guruh, jamoa) aniqlangan tarbiya metodlari orasidan ayni vaziyatda bevosita qo'llanilgan metod (yoki ikkita metod)ni ajratib oladi.

O'quvchi (juftlik, kichik guruh, jamoa) echimni ajratib olingan metod (ikkita metod) asosida bayon etadi.

Yechim individual, kichik guruhlar yoki jamoa ishtirokida muhokama qilinadi.

O'qituvchining yechimi:

Bayon etilgan vaziyatda o'qituvchi 1) izohlash (o'zida muayyan guruh yoki alohida shaxsga yo'naltirilganlikni ifodalovchi hissiy-og'zaki ta'sir etish usuli); 2) xulq va

faoliyatni rag‘batlantirish metodlaridan biri bo‘lgan – qo‘llab-quvvatlash metodidan foydalandi.

3-muammo

1. Barcha guruhlarga bir muammo tashlanadi: “Ona tili va husnixat darslarini bog‘lab o‘tishda qanday pedagogik taexnologiyalardan foydalanish mumkin”.

2. Muammo tahlili:

1. Usullar ichidagi eng muhumini ajrating.
2. Ushbu usullarni qay holatlarda ishlatasiz?
3. Jamoalar taqdimoti.

Har bir jamoa usullar ichdagi eng muhum deb hisoblaganlarini ajratib oladi.

Demak, ta‘lim jarayonida muammoli vaziyatlarni hal etishda o‘qituvchi o‘quvchi faoliyatini shakllantirishga, mustaqil fikr yuritish, ta‘lim samaradorligining ortishiga erishish hamda mavjud bilimlarni egallashga yo‘naltiradi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR

1. Ubayxo‘jayeva R.A. O‘quvchilarning ifodali o‘qish ko‘nikmalarini takomillashtirish. T., 2008 - yil.
2. Norpo‘latova X. “Ta‘limni faollashtiruvchi metodlar”, Metodik qo‘llanma TermDU ilmiy kengashida ko‘rib chiqilib nashrga tavsiya qilingan, 2010 - yil
3. Tolipova J. “Pedagogik kvalimetriya” Toshkeht. 2017 - yil